ДО ВІЗИТУ ПАПИ РИМСЬКОГО ІВАНА ПАВЛА II В УКРАЇНУ

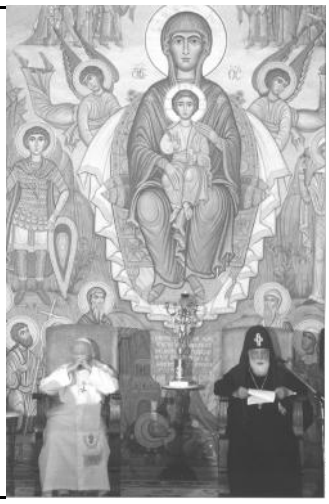

Гаврилюк Н. О., Тимченко М. П.

PACIS NUNTIUS

Пріидоша къ Володимеру послы изъ Рима
отъ папы, с любовію и съ честію
НЛ (ПРСЛ, т. IX. с. 64)

Звичайно, посланцем миру[1] називають св. Бенедикта, Співпокровителя Європи[2]. За сумою справ, здійснених на користь людства, славу справжнього Pacis Nuntius давно одержав також Папа Римський Іван Павло II. З ним зустрічались навіть ізгої сучасного pax americana, наприклад, президент Ірану Мохаммад Хатамі. Іван Павло II особисто відвідав 124 країни світу. У канун третього тисячоліття, на початку XXI століття Україна одержала почесну нагоду приймати у себе Romanus Pontifex.

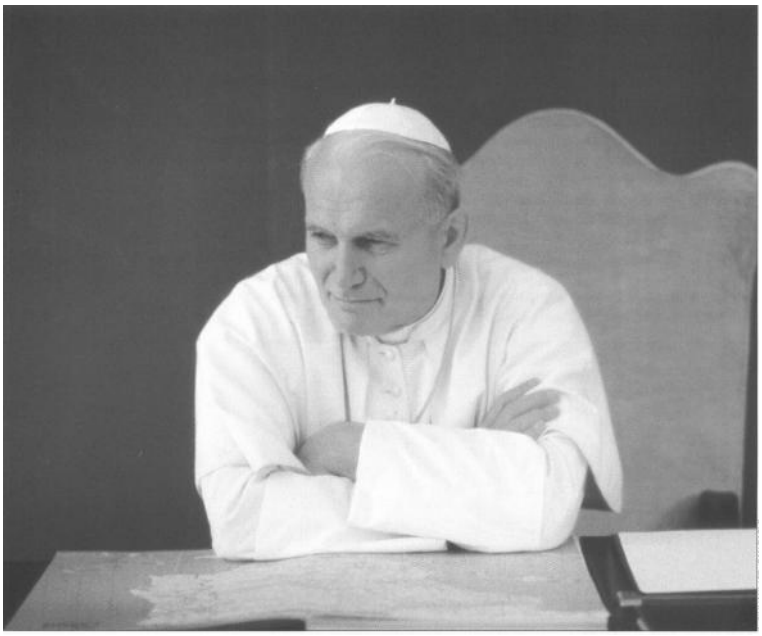

Наша держава у релігійному аспекті політики Ватикану входить до її східної сфери. Кардинал Кароль Юзеф Войтила так зазначив східний кордон Європи [Войтыла 1978][3] (тут і в деяких інших місцях цитується за перекладом авторів із російської мови – *Авт.*): “Східним кордоном Європи *є насамперед межа поширення Євангелія,* а потім рубежі навал з Азії, що мали за мету поневолення європейських народів”. Від цього визначення Іван Павло II ані на крок не відступав упродовж свого, майже найбільш довгого в історії католицької церкви, понтифікатства. Тобто Україна є європейською державою і в конфесіональному розумінні.

Але з цього факту витікають не стільки права, скільки зобов‘язання, у тому числі необхідність відповідності устрою українського суспільства європейським стандартам політкоректності та конфесійної толерантності. У подоланні країною перешкод на шляху відповідності європейським вимогам може допомогти харизма Папи Римського Івана Павла II. Його Святість везе до України свій особи-

стий приклад життя, свою позицію й погляд на минуле, стан та перспективи відношень Схід – Захід. Уявлення про них дають численні повчання, енцикліки, послання та інші його роботи. Для поліп-шення їх розуміння, можливо – засвоєння, треба згадати історію. Важливі дослідження з цього питання можна знайти в літературі, що видавалася українською діаспорою. Їх висновки зараз доступні завдяки енциклопедичним виданням [Encyclopedia 1984; Енциклопедія 1993–2000; Універсальний... 1999]. Узагальнення сучасної точки зору на конфесійний процес в Україні та прогноз його розвитку містяться у збірці праць "Історія християнської релігії в Україні" (1997), матеріалах міжнародної конференції (1998). Уже вийшли з друку кілька книг 10-томної праці "Історія релігії в Україні"(1997–1999) та навчальний посібник (1999) під егідою Інституту філософії НАН України. Автори останніх робіт здійснюють спроби відобразити історію української церкви на платформі раціонально-теоретичного розуміння, відшукати "єдино вірний спосіб" вирішення питання, яке саме зараз знаходиться у стані дуже динамічного розвитку.

1. Україна і Папський престол

Складна історія стосунків України й Ватикану потребує аконфесійного, незаангажованого підходу. У ватикано-українській орієнталістиці виділяють кілька періодів. *Перший* прив'язаний до історії Київської Русі (IX–XII ст.) і характеризується він теологічною рівновагою й паритетом двох (можливо, трьох, якщо вважати давньокиївський духовний центр самостійним) гілок віри. *Другий* період починається з часу зростання у XII ст. економічного та політичного значення Галицько –Волинського князівства і закінчується XVI ст. У цей період здійснюється політико–теологічна доктрина зверхності католицизму над православ'ям на теренах багатьох держав Центральної й Східної Європи. Наприкінці періоду в католицизмі з'являється розуміння того, що силовими методами в Україні проблем співвідношення "латинського" і "руського" (Ruthenian) обрядів не вирішити. У Західній Україні поширюється конвергійна за суттю ідея унії, однак на більшій частині України ідея співіснування двох релігій не вкоренилася. *Третій* період (від Берестейської унії і до останнього століття включно) українсько–ватиканських відносин відзначається відновленням теологічних паритетів обох гілок християнства. На межі XX–XXI ст. засади порозуміння відшукують на платформі *екуменізму*, яка наполегливо проповідується Іваном Павлом II.

"Українсько"– ватиканські відносини VI – середини XII ст. "Ватикан" розглядається розширено, як загальноєвропейське культурно – історичне поняття. Внаслідок східного розташування України, відносини між нею й Апостольською Столицею часто здійснювалися опосередковано через інші країни, державною релігією яких був католицизм. Наприкінці першого – початку другого тисячоліття такими країнами були Германія й Польща. На Русі у XI ст. вважалося, що "... немци от Рима глаголюще" [Ипатьевская летопись 1962. т.2]. У цей період римські папи часто були креатурами німецьких імператорів. Тобто німці для Києва тих часів репрезентували обидві частини католицького світу: Германсько-імперську й Ватиканську. Після церковної реформи, пов'язаної з ім'ям Папи св. Григорія VII (1073-1085), головним представником Ватикану на Русі стає Польща. Багато разів у домонгольський період історії князі, опонуючи один одному, одночасно шукали підтримки в обох підсистемах католицького світу (і в польській, і в німецькій).

Перші зв'язки між населенням, яке проживало на теренах України у часи ранніх християн, і Апостольським Престолом відбулися в її південно-східній частині. Сліди ранніх християнських культів простежуються у Херсонесі з VI ст. [Зубар, Хворостяний 2000]. Саме у Херсонесі Таврійському прийняв мученицьку смерть четвертий (першим вважається св. Петро) Римський Папа св. Климент I (88– 97)[4]. Через 764 роки Костянтин (827 – 869) – майбутній слов'янський Апостол Кирило в ході константинопольського посольства до хозар відвідував це місто, де після ознайомлення з книгами, написаними "руськими" літерами [Хабургаев 1986; Камчатнов 2001], в чудесний спосіб відшукав останки св. Климента I. З братом Мефодієм (815–885) він переніс мощі у Рим до храму св. Климента. Пізніше там було поховано самого Кирила. Приблизно через 120 років мощі св. Климента I повернулися на Схід (мабуть, спочатку до Корсуня, а вже потім до Києва) дарунком Папи Івана XV (985–996) князю Володимиру на знак духовної єдності Русі з Римом. Володимир після свого хрещення "взяв царицю, і Настаса, і попів корсунських, і мощі св. Климента, і Фіва, учня його, і взяв посуди церковні, і ікони на благословення собі" [ПВЛ 1990. *183*], повернувся до Києва і переніс главу св. Климента I до собору Пресвятої Богородиці[5] (Десятинна церква). Тобто молода руська Церква віддала

особливу шану святому західної віри, виявом чого й стало обретіння його мощів [Історія 1997, *8*.]. Вважається, що частина Давньої Русі була євангелізована вже з другої половини X ст. і що від Константинопольського патріарха вона була відносно незалежною. Ймовірно, примасом руської Церкви часів Володимира був архієпископ Тмутаракані [Вернадский 1996, *77*], де нібито, за свідоцтвом Нестора Літописця, існувала "katolikani ikklisia" (католицька вселенська церква) [Encyclopedia 1984, *472*]. Не виключається наявність у цей час християнських общин (не обов'язково константинопольської орієнтації) і в інших пізньоантичних містах Північного Причорномор'я.

Найперші релігійно-політичні зв'язки на державному рівні між Київською Руссю і католицьким світом документуються другою половиною X ст. У той час Церква ще була "єдиною Вселенською" й різниця між західною та східною її гілками була досить умовною. Щасливий кінець майже тисячолітньої місії св. Климента I та його мощів свідчить про розуміння князем Володимиром церковної єдності й разом із тим - конфесійної автономності Києва, а також про його прагнення мати ідеологічні стосунки з обома головними центрами християнства. У кінці першого тисячоліття дав-ньоруська православна і католицька церкви були рівноправними суб'єктами, а проповідники на Русь поки ще йшли без меча й вогню.

Міфологізовані відлуння і прямі дані про перших німецьких місіонерів на конфесійному ландшафті Русі 70–80-х років X ст. знаходяться не в давньоруських літописах, а у західноєвропейських джерелах. Першою задокументованою спробою "вестернізації" Русі вважається посольство княгині Ольги (?–969) до імператора Оттона I (936–973) в 959 р. Небезпідставна думка, що в її зовнішньополітичних планах була розробка нової "позаконстантинопольської" державної ідеології, у якій Візантія замінювалася Священною Римською імперією. Оттон I охоче погоджується з проханням надіслати католицьких місіонерів до "королеви" Олені. Але несподівано вмирає Костянтин Багрянородний і у Києві відновлюється візантійський напрям політики. Місіонер Адальберт без помітних успіхів у тому ж 961 р., можливо, 962 р., повертається до Германії.

Є свідчення [Древняя… 1999] про відправку через 14 років онуком Ольги князем Ярополком другого посольства до імператора Оттона I. За Ніконовським літописом під 979 р., у відповідь на це прибула місія з Ватикану: "... пріидеша послы къ Ярополку изъ Рима от папы" [Никоновская летопись 2000, *39*]. За посланням Папи Пія XII [Osservatore 1952; Брайчевский 1989, *126*] офіційним датуванням цієї події у Ватикані вважається 977 р. Відносно інтенсивні зв'язки Ярополка з католицьким Заходом дали підстави вважати його ледь не першим східнослов'янським володарем "прозахідної орієнтації" [Рамм 1957, *38–39*; Пашуто 1968, *121*], але він був усунений "партіями" варяжських (з оточення провізан-тійця Володимира Святославича) і київських язичників у період між 977 – 980 рр.

За хроністами XI–XIII ст., Русь часів Володимира в очах Заходу вже була християнською країною. Після офіційного хрещення її присутність на політичній арені католицької Європи стала помітною. У той час у Києві жило багато поляків, німців, чехів, угорців. Мовна близькість ранніх слов'ян могла дати киянам нагоду познайомитися з католицьким обрядом після приєднання Володимиром "червенських міст" у 981 р. За Володимиром шлюбні союзи з католиками стали частішими. Епізод про "змагання" чотирьох релігій вважається пізньою вставкою [Брайчевский 1989, *158*], але все ж таки свідчить про стосунки Києва з католиками. За Г.В. Вернадським [Вернадский 1996, *74*], через кілька місяців після свого хрещення (вірогідно, у лютому 988 р.) Володимир зустрічався з папськими посланцями у Криму в Корсуні. Неодноразово папські легати перебували у Києві. У Ніконовському літописі вказані такі дати посольств: 988 р., 991 р.[Никоновская летопись 2000, *64*)] від Папи Івана XV (985–996) і у 1000 р.[Никоновская летопись 2000,, *68*)]; від Сильвестра II. Представники князя Володимира відвідували Рим у 991 і 1001 рр.[Никоновская летопись 2000,, *68*)]. Відомості стосовно цих місій у Ніконовському літописі дуже короткі: "И приде послы из Рима"; "от папежа римського" і без зайвих коментарів. Щоб уявити собі рівень давньоруських і західноєвропейських відносин, треба компенсувати політичну аберацію давньоруських літописців. До речі, "в Германії та у Східній Європі, між Рейном та Ельбою" на початку XI ст. було близько 30 діоцезів [Лінч 1994, *169*]. Тому можливість одержання нової єпархії теж могла бути рушійною силою східної місійної діяльності. Відомий місійний архієпископ на Сході Бруно Квертський загинув у 1009 р., але встиг залишити епістолярні коментарі свого життя [Древняя... 1999, *313*], з яких стають відомими обставини його гостювавання у Володимира й навернення печенігів на Правобережжі Дніпра.

Католицька Польща і православна Русь – молоді близькомовні християнські держави – спочатку розвивалися за подібним сценарієм. Давня Русь з більш розвинутим державним устроєм і нове державне утворення полян тоді не мали релігійних причин для ворожнечі. Але політичних причин, звичайно, було чимало, не менше, ніж навіть у синів Ігоря, Святослава, Володимира Святого, Ярослава Мудрого. Із сина Володимира Святополка (Окаянного), коли він одружився з дочкою польського князя Болеслава I Хороброго, почалися династійні православно-католицькі шлюби київських князів. До Києва разом із полячкою приїжджає її духівник – єпископ колобрежський Рейнберн, який за політичними мотивами опиняється у в'язниці, де й помирає. Відношення з Польщею наприкінці життя Володимира знову покращуються, Болеслав бере четвертий шлюб з однією з дочок Володимира. У 1015 р. умирає Володимир, і Русь поглинають міжусобиці, в яких активну участь бере Європа. Святополк Окаянний у боротьбі з Ярославом, котрий князював у Новгороді, привів на Русь свого тестя - польського короля Болеслава I, а потім розширив антируську коаліцію за рахунок Чехії й Папи Бенедикта VIII (1012–1024). У свою чергу Ярослав шукав підтримки у Генріха II, який ворогував із Болеславом I. Останній добивається у Бенедикта VIII[6] призначення єпископа для Русі.

За часів "тестя Європи" Ярослава Мудрого (*978, вел. кн. 1019–1054) дев'ять його найближчих родичів перебували у шлюбах із європейськими володарями. Сам Ярослав Мудрий був одружений зі шведкою Інгігердою – дочкою короля Улофа Шетконунга. У матримоніальному списку Ярослава Мудрого три королеви, чотири принцеси. Дві його сестри були також одружені зі шляхетними іноземцями. Перша – Марія-Доброніга (†1087) [Довідник… 1995] - породичалася з королем Польщі Казимиром I Відновителем (*1016, 1034–1058). Друга сестра вийшла заміж за вельможу із Саксонської північної марки Бернхарда. Майже усі шлюбні партнери родичів Ярослава Мудрого були католицького віросповідання.

Вважається, що спочатку кордони Західної Європи проходили по Рейну. Потім до Західної Європи була включена Німеччина. Внаслідок економічних успіхів Європи, германські племена швидко просувалися на Схід – *на* й *через* слов'янські землі [Лінч 1994]. Ярослав Мудрий, успішно намагався йти *назустріч* і закріпитися у культурно-конфесійному просторі Західної цивілізації. При злагоді нащадків Ярослава Мудрого кордоном Західної Європи міг би бути Дніпро, Східної – Дон.

Впливові візантійські та провізантійські прошарки руської православної Церкви ревниво ставилися до західної орієнтації київських князів. Тому після розколу християнства й смерті Ярослава Мудрого (1054) відносини між Папським престолом і Київською митрополією набули пунктирного характеру. Князь Ізяслав Ярославич (1024–1078)[7] надіслав свого сина Ярополка "ad limina Apostolorum" у 1075 р., щоб у боротьбі за контроль над Києвом заручитися підтримкою Папи св. Григорія VII (1073–1085)[8]. У відповідь на це прохання князя, який побажав поставити своє князівство під заступництво св. Петра, св. Григорій VII дарував йому королівський титул, про що повідомив у Посланні від 17 квітня 1075 р., адресованому "Demetrio (Isjaslaw) regi Russorum et reginae uxorieius"[9] [Caspar 1955, *236–237*]. Відомі полемічні послання двох київських митрополитів (греків) Іоана II (1077–1089), Іоана III (1089–1090) у відповідь на звернення антипапи Климента III (1080) до східних ієрархів із пропозицією встановити зв'язки. Приблизно в той же час молодший брат Ізяслава – Всеволод (1030–1093) теж завів дружні стосунки із Заходом, але з ворогом Папи Григорія VII – імператором Священної Римської імперії Генріхом IV (1056–1106)[10], а також із Польщею, підтримав у 1076 р. останню проти чехів [Вернадский 1996, *96–97*]. У 1102 р. Святополк II, видав одну дочку за польського короля Болеслава II, а другу – за угорського королевича (1104).

У Володимира Мономаха (сина Всеволода від першої жінки, візантійської принцеси), який займав Київський стіл у 1113–1125 рр., першою жінкою була англійська принцеса Гіта, дочка Гарольда II. Їх старший син Мстислав I став новим великим київським князем (1125–1132). Він взяв шлюб з шведською принцесою Христиною, дочкою короля Інга Стейнкельса. У цій родині змішалися візантійсько-нордичні корені. Після смерті Ярополка II (1137 р.), тобто через 150 років від так званого Володимирового хрещення Русі, закінчується час єдиної Київської держави – кілька князівських гілок домагаються київського престолу. Але до кінця 40–50-х років XII ст. політичні події на Русі поки що не випадають із загальної багатоконфліктної європейської картини [Вернадский 1996, *239*] часу "Ліги двох імперій". Київ підтримав польського короля Болеслава IV у поході проти пруссів [Головко 1988, *78*] і недовго був зв'язаний дипломатично з іншими католицькими центрами, навіть із Парижем і

Палермо. Можливо, прояви християнського екстремізму[11] починаються з відомого теолога-містика, засновника впливових орденських рухів (цистерціанців і тамплієрів), "хрещеного батька" другого хрестового походу (1146), бургундця Бернара Клервоського (1091–1153), який закликав "або цілком знищити, або навернути на християнство" східних слов'ян. Заклик Бернара з Клерво був підтриманий у Польщі, наприклад, краківським єпископом Матвієм [Щавелева 1976, *119*], який намагався будь-якою ціною, у тому числі за рахунок навернення православних, здобути права на вихід польської Церкви з-під верховенства Магдебурзьких архієпископів.

Упродовж наступних приблизно 100 років взаємовідносини київських князів і Риму суттєво слабшають. Можливо, причини цього криються у пошуках князівською верхівкою нової патріотично-клерикальної ідеї на шляхах створення своєї – невізантійської, неримської – гілки християнської віри. Краківський єпископ Матвій у відповіді згаданому Бернару Клервоському писав, що не бажають руси "бути єдиними ані з грецькою, ані з латинською церквами". Помітне охолодження у стосунках двох гілок християнської релігії настало після розгрому хрестоносцями Константинополя у 1204 р. і утворення Латинської імперії (1204–1261). Після цього папа Інокентій III писав про необхідність для народу Русі "визнання Апостольського Престолу". Своєрідною реакцією на ці події й на цю увагу Ватикану стало посилення константинопольського впливу на церковну сферу Русі. Але ще довго у Києві будуть проживати люди, що дотримувались католицьких звичаїв. Так, у 20–30 роках XIII ст. функціонував жебракуючий орденський дім домініканців на чолі з поляком Яцеком, апостолом і просвітником Русі. І все ж на кілька століть подальші відносини Апостольського Престолу й України будуть здійснюватися в основному за рахунок Галицько-Волинського князівства, яке згодом підпало під залежність від католицьких держав.

Українсько- ватиканські відносини у кінці XII – XVI ст. В історії південно-західного регіону з кінця XII ст. починається тривалий міжнаціональний і міжконфесійний багатосторонній конфлікт за володіння Галицько-Волинським столом. Тут, окрім чисто руських, фокусувалися інтереси угорців і поляків. Жодна зі сторін не мала переваги й для одержання перемоги змушена була звертатися за допомогою до третьої сторони. Щоб відбити в угорців Галичину, яку вони загарбали після смерті Ярослава Осмомисла (1152–1187), його син Володимир у 80-х роки XII ст. користувався підтримкою (скоріше моральною, ніж практичною) імператора Фрідріха I Барбароси. За допомогою поляків князь Роман Волинський захопив Галич (1199). Поляки на чолі з Лешеком планували, що Роман стане їхнім васалом і перейде до католицької віри. Можливо, на їх прохання Папа Римський прислав до Романа своїх посланців із пропозицією прийняти католицьку віру. Оскільки цього не сталося, Лешек почав військову кампанію і вбив Романа. Після його смерті 1205 р. повертаються угорці на чолі з королем Андрашем, а малолітні на той час брати Данило й Василько з матір'ю вимушені блукати по дворах інших католицьких князів.

Після таємної угоди поляків і угорців мир у Галичі відновлюється. У 1214 р. галицький стіл очолює угорський королевич Кальман, син Андраша II (1205–1235). Андраш II у листі до Папи Інокентія III (1198–1216) пропонує унію. Її зміст був у тому, щоб королем Галича поставити Кальмана, який зобов'язувався перебувати у єдності й покорі до світлої Римської церкви "із тим, одначе, щоб їм (народу й вельможам Галичини, *Авт.)* було дозволено ні в чому від свого обряду (православного. – *Авт.)* не відступати"[Большакова 1976, *122*] . Через п'ять років перший досвід унії в Україні був припинений внаслідок протиугорського повстання у Галичі та прибуття з Новгорода (на запрошення Лешека) князя Мстислава Мстиславича Удалого (1219–1228).

Мстислава Удалого змінив подорослівший Данило Романович. Він опанував ситуацію спочатку на Волині, потім – на всій Галичині (1237 р.). Князювання такої пасіонарної фігури співпало з просуванням татаро-монгольської кочової імперії на східні кордони Європи. Після розорення Батиєм (†1255) Київської Русі почався його дворічний (до 1242 р.) рейд Центральною і Південною Європою[12] . Залишки Київської Русі перебували між "молотом" золотоординців і "ковадлом" католицького Заходу. Для деяких князів, що залишилися після навали Бату, здавалося привабливим в обмін на підтримку у боротьбі з кочовиками прийняття унії. І навпаки, у той час папство з багатьох причин вважало за доцільне обіцяти руським князям військовий союз на умовах переходу до католицької віри. В.І. Стависький [Ставиский 1988, *201*] висловив думку про те, що найбільш близькими союзниками Ватикану[13] у досягненні унії були чернігівські князі, у першу чергу Михайло Всеволодович, син якого у 1243

р. одружився з дочкою угорського короля Михайла. Чернігів навіть делегував на Ліонський собор (1244) свого представника[14].

Внаслідок татаро-монгольської загрози у Західній Європі збуджується інтерес до Євразії. Україна ж була коли мостом, а коли буферною зоною між Заходом і Сходом - її не могла обійти жодна експедиція. Відома монгольська місія (квітень 1245 – листопад 1247 рр., Ліон) францисканського ченця Плано Карпіні, який діяв за дорученням папи Інокентія IV (1243 – 1254)[15]. Програмою-максимум Карпіні було створення умов для залучення до католицької віри татаро-монголів та їхніх антагоністів – руських князів, Данила Галицького і навіть Ярослава Всеволодовича (Володимиро-Суздальського). Інтенсивність, ранги переговорів Карпіні за 2,5 рока вражають: княжий з'їзд у Кракові; збори єпископів у Галичі; успішні переговори з Васильком Романовичем[16]; переговори у Києві на прямому і зворотному шляху, у Сараї в пониззі Волги, у ханській ставці в Каракорумі; навернення поганих і Ярослава Всеволодовича в євразійському степу (останнього – до францисканського чину). Успіхи посольства Карпіні обумовлені як високим рівнем євангелізації на той час усіх верств руського населення, так і його сприйнятливістю до декларованих католицькою Церквою ідей. Вінцем ватиканської місії стали переговори десь на Дону у ставці вождя Картана (зятя Батия) в кінці лютого 1246 р. з Данилом Галицьким. Унаслідок цих переговорів між 3 травня 1246 р. і 23 січня 1248 р. курія серією з 10 булл здійснює перехід обох галицьких князів, їх родин і майна "під заступництво св. Петра і Папи" [Большакова 1976, *122 – 129*]. Вважається, що одним із політичних результатів місії Карпіні було приєднання галицького князя Івана[17] у серпні – вересні 1247 р. до римської віри. Папським легатом і новим архієпископом in partibus Russiae був призначений найближчий прибічник Інокентія IV Альберт Суербеєр [Пашуто 1968, *57*]. Останньому окремою булою "Sicut omnes" від 7 вересня 1247 р. доручалося "привести короля, духівництво і вельмож руських у з'єднання з католицькою Церквою" [Большакова 1976, *125*]. Таким чином, перша унія відбулася в обмеженому княжою верхівкою колі. Пройшло ще шість років, поки у 1253 р. нунцій Пруссії і Лівонії Опізо з Мессіни вручив Данилу Романовичу королівську корону. "Опіза же приде, венець нося, обещаваяся яко помощь имети та от папы - оному же - одинакову не хотяшу" [ПСРЛ. т. 2, стб. 827; Рамм 1957, *169*]. Однак Данило Романович (†1264), який не одержав вагомої підтримки ні від Інокентія IV, ні від Олександра IV (1254-1261), ні від Урбана IV (1261 – 1264), припинив подальші стосунки з Римською Церквою і впродовж 11 років ніяк не проявив себе як католик[18].

Внаслідок татаро-монгольської навали і наступного економічного та політичного занепаду Київської Русі, її державне життя послаблюється. Згадки "Ruthenian" поодинокі. Інтенсивність контактів, а також їх ранг помітно знижуються. Доречніше говорити вже про стосунки Ватикану з православними як етнічно-конфесійними маргінальними меншинами Великого князівства Литовського, Польщі, Речі Посполитої. Суб'єктами зв'язків папства на землях Південно-Західної Русі стають дрібні князі. Галицько-Волинський князь Лев I Данилович (*бл. 1225, 1264 – 1301) і його наступник Юрій I Львович не здобули через опір золотоординців собі київського стола. Їх спадкоємці змушені були шукати прокатолицьких союзів. "Дуумвірат" (1315 – 1323) Андрія і Лева, князів "всієї землі Руської, Галичини і Володимирії" ввійшов 1316 р. у союз із тевтонськими лицарями та Польщею. Папа Іван XXII (*1244, 1316 – 1334), один із найбільш енергійних діячів свого часу, побажав скористатися ситуацією. У посланні від 2 лютого 1317 р. до руських князів (Ducibus Ruthenorum) він закликав їх "вступити у єдність із римсько – католицькою церквою"[19]. Климент VI (1342-1352) турбувався про відправку у Південну Русь домініканських ченців для католицької проповіді. Григорій XI[20] (1371 – 1378) також намагався посилити вплив католицької Церкви в руських областях (in partibus Russiae) [Рамм 1957, *213*]. Але поки Україна знаходилась (з 1367 р.) у складі "федерації" Великого князівства Литовського [Івакін 1996, *68*], релігійний тиск на українських православних був хоч і постійним, але помірним. Лише у 1375 р. [Ульяновський 1994] організувалися перші латинські осередки в західних землях України. Загрозою для Литви стали північні хрестоносці, які асоціюються з католицькою експансією.

З боку ж Ватикану загальне неприйняття константинопольської церкви переноситься на руську культуру та її релігійні інститути. У лексиконі папських послань слов'янське населення, котре сповідує православ'я, все частіше визначається як "схизматики", "єретики", яких треба повертати на істинну, тобто католицьку, віру. В іншому випадку їм загрожує сумна доля язичників. Контакти і союзи – торговельні, військові, шлюбні і династичні, такі бажані у X–XII ст. – засуджуються, бо вони паплю-

жать католицький світ. Теологічний діалог між церквами замінюється на директивну політику, за якою альтернатива латинізації церковного життя відсікається. З 1387 р., коли Галичина перейшла під корону Польщі (аж до її розподілу 1772 р.) на західних землях, особливо у великих містах - Львові, Галичі - набирають силу полонізаційні процеси, у тому числі латинізація церкви. Узагалі, внаслідок браку ефективної силової протидії з боку православного населення здійснювалась васалізація Північно-Західної Русі, спочатку у складі Литовсько – Руської держави, а з 1569 р. – Речі Посполитої. Відносини Риму з населенням західноруських земель набувають колонізаційного відтінку. Словами Папи Івана Павла II [Иоанн Павел II 1993, *28*]: "друге тисячоліття було затьмарене, якщо не рахувати кількох швидкоплинних просвітлень ...".

До просвітлень можна віднести призначення київським митрополитом Григорія Цамблака (†1420) на зборах восьми західноруських і українських єпископів 1415 р. Під впливом католицької Церкви у деяких православних колах набуває привабливості ідея унії. Очолювана Цамблаком депутація з 300 чоловік, взяла участь у Констанському соборі (19 лютого 1418 р.). Але його пропозиція щодо унії зі збереженням православного обряду була відхилена [Рамм 1957, *220*]. Сучасник Г. Цамблака Ян Гус (1371 – 1415) за вироком Констанського собору за протистояння католицькій церкві був спалений. Інший київський митрополит Герасим, який був поставлений константинопольським патріархом, у 1434 р. надіслав посольство до організатора Флорентійської унії (1439) Папи Євгена IV (*1383, 1431 – 1447) із готовністю укласти унію. Але Герасим був спалений за іншу провину.

Однією з помітних фігур руху за унію східної церкви з Римом був київський митрополит Ісидор, грек за походженням. У 1436 р. він був висвячений царгородським патріархом як митрополит "всієї Русі", а згодом став кардиналом Ватикану. Він був одним з авторів Флорентійської унії (1439), а у 1440 р. зробив украй невдалу спробу проголосити унію на українських землях. Свідок падіння Царгорода (1453), Ісидор деякій час був Константинопольським патріархом. Цей єдиний за 1,5 тисячі років історії католицької церкви, "руський кардинал" похований 1463 р. у Ватиканській базиліці. Можливо, він був автором спроби геополітичної диференціації східного православного світу. В посланні Папи Пія II (*1405, 1458 – 1464) від 3 вересня 1458 р. уперше говориться про Русь, як про дві країни: Верхню Русь (Russia Superior) і Нижню Русь (Russia Inferior). Russia Inferior застосовується, головним чином, до України і вона протиставляється "областям Московським".

Відносини між Ватиканом і Україною в наступні роки ґрунтовно висвітлені у дослідженнях В.І. Ульяновського історії християнської церкви [Ульяновський 1994]. Звернемо увагу лише на те, що одним із найефективніших каталізаторів зв'язків між католицькою і православною церквами було книгодрукування (більш детально про це мова піде нижче). Здається, воно прийшло до України з католицького заходу. Першим українським автором друкованої книги вважається магістр Юрій Дрогобич (бл. 1450 – 1494; псевдонім Ю. Котермака). Ця книга відома лише у двох примірниках, які зараз знаходяться на Заході - у Краківському і Тюбінгенському університетах [Дрогобич 1483 (1968); Ісаєвич 1969, *109 – 117*; Ісаєвич 1972.; Вавричин, Ісаєвич 1983; Універсальний… 1999, *449*.]. На другому аркуші інкунабули уміщений заголовок: Iudicium prenosticon Anni M.CCCC.lXXXXIII. currentis Magistri Georgii Drohobicz de Russia almi studii Boloniensis artium et medicine doctoris, тобто "Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича, доктора мистецтв і медицини Болонського університету". Книга, що складається з одного зошиту 10 аркушів 18.25x13 см, 19 надрукованих сторінок, була видана у Римі в один рік із першою книгою глаголичного шрифту, приблизно через 40 років після винаходу книгодрукування і через 17 років після появи першої італійської друкованої книги. Праця Ю. Дрогобича за формою й змістом була астрологічним календарем [Ісаєвич 1972, *74*], мала римовану присвяту Римському Папі Сиксту IV (*1414, 1471 – 1484). Відкритість культурного простору католицького Заходу до окремих українців підтверджується також тим фактом, що Ю. Дрогобич став першим доктором медицини з України, доктором одного з найстаріших європейських університетів у Падуї (1476 р.), ректором ще одного старовинного європейського університету в Болоньї (1481-1482 рр.), професором у Кракові (з 1488 р.).

До речі, перші книги кириличного ("руського") шрифту видані у Кракові 1491 р. винахідником і підприємцем друкарем-книгарем Швайпольтом Фіолем із Франконії. Ця подія відбулася на 23 роки раніше ніж було здійснене перше видання польською мовою [Францыск… 1988, *533, 597*; Логвин 1990][21] . Іван Федоров навчався і 1532 р. отримав ступінь бакалавра у Краківському університеті.

Безумовно, йому, як і іншому студенту – слов‘янину Ф. Скарині були доступні книги Ш. Фіоля. Тобто перші друковані книги, як російський (1563), так і український (1574) “Апостоли”, були добре “змодельовані” в одному з центрів католицької культури.

Берестейська унія, українсько-ватиканські відносини у XVII–XXI ст. Принципово нові українські зв’язки з Ватиканом почалися після Люблінської унії (1569). Кілька українських і білоруських єпископів[22] звернулися до Папи Климента VIII (*1536, 1592 – 1606) із проханням ініціювати Церковний союз. Климент VIII до свого призначення Папою, був легатом у Польщі. Він не виділявся у доктринальній області, майже не мав заслуг у гуманітарній сфері, але добре знав реалії Центральної та Східної Європи[23]. Існує декілька версій та оцінок подій, пов‘язаних із Берестейською унією, на яких тут не варто зупинятися[24]. Звернемо увагу лише на той факт, що в Східній Європі (Білорусі, Руській державі, Україні) на зламі XVI – XVII ст. друкарські верстати ще тільки набирали оберти, а у Західній та Центральній Європі ще сто років тому, у кінці XV ст. загальний тираж надрукованих книг уже рахувався на мільйони примірників [Францыск… 1988, *376*]. Тобто мав місце цивілізаційний виклик Заходу до Сходу. Після XV ст. він набрав форми створення нового інформаційного середовища, суттю якого стало друковане Слово. Нам здається, що успіхи Реформації зумовлені не тільки її ідейним новаторством, але й застосуванням нових технологій поширення знань. Тому Реформація[25], як і Контрреформація[26], здійснювалась не тільки вогнем і мечем, а ще і друкарським верстатом. Письменні українці потягнулися за друкованою книгою, а вона майже вся була західноєвропейського походження і проблеми православ’я у цьому океані мудрості висвітлювалися лише незначною мірою. З‘явився вибір: або “вірність” статичній і консервативній візантійській догматиці, або спроба її “модернізації”. Перед українськими реформаторами відкривався шлях коментарів; написання книжок не тільки релігійної, а й наукової, прикладної та світської тематики; і навіть здійснення “комерційних проектів”, наприклад видання календаря того типу, що близько 100 років тому був надрукований Ю. Дрогобичем[27]. Здається, не випадково обидва східнослов‘янські першодрукарі – Ф. Скарина (1490?– 1552) і І. Федоров (1510 – 1583) одержали ґрунтовну освіту саме в Ягеллонському університеті[28].

Таким чином, особливість виникнення феномену Берестейської унії частково лежить у площині конфлікту гуманітарних інтересів традиційно консервативних неосвічених мас і намагань еліти українського суспільства, вже добре знайомої з книжковою продукцією європейського ґатунку. Наприклад, один з організаторів Берестейської унії й засновників Української Греко-Католицької Церкви Іпатій Потій (1541 –-1613), як і обидва східнослов‘янських першодрукарі, закінчив Краківський університет [Довідник 1995, *414*]. Якийсь час він симпатизує протестантизмові, однак залишається православним. Відомий як письменник-полеміст, він належав до кола інтелектуальних друзів, літераторів і публіцистів князя К.– В. Острозького (1526 – 1608); займав впливові державні, духовні ігромадські посади; впродовж останніх п’ятнадцяти (з 1599 р.) років життя був київським (греко–католицьким) митрополитом. На цій посаді він часто вимушений був робити непопулярні кроки, але не без особистої вигоди [Котляр, Кульчицкий 1996][29]. Не варто забувати, що опоненти берестейських уніатів теж належно цінили силу друкованого слова. Перше повне друковане видання Біблії церковнослов‘янською мовою не тільки в українського, але й в усіх східно- та південнослов’янських народів (“Острозька Біблія”, 1581) І. Федоровим було здійснено за замовленням авторитетного українського противника Берестейської унії князя К.– В. Острозького і супроводжувалося його передмовою. Тобто феномен Берестейської унії можна вважати своєрідним продуктом інтелектуального і реформаторського руху обох платформ християнства у генезі першого українського покоління Відродження і Реформації.

Але “Берестейська унія (1596) і опозиція їй розщепили українські церкву і народ і викликали довготривалу завзяту боротьбу” [Енциклопедія 1993, *116*]. Виступи проти унії були одним із головних напрямів боротьби з Польщею у середині XVII ст. З часом український католицизм був майже повністю викинутий за межі територій, що ввійшли до складу Російської імперії. З іншого боку, з 1596 р. установився близький контакт між Українською (Ruthenian) католицькою церквою й Ватиканом. У 1596 р. король Польщі Сигізмунд III Ваза (*1566, 1587 – 1632) – ревний католик, борець проти Реформації – скасував на користь уніатської церкви права й привілеї Київської православної митрополії. З 1596 по 1620 р. у Києві існувала лише католицька митрополія[30]. Потім майже 200 років – з 1620 по 1805 р. – у Києві функціонували обидві митрополії. Здійснювалися заходи щодо “універсальної”, або “загальної унії”, тобто окремі духовні діячі намагалися схрестити православ’я й український

католицизм. Але з установленням у 1685 р. юрисдикції московського патріархату над київською митрополією ці євгенічні зусилля припинились. Уніаційний (як і протиуніаційний) процес проектувався на карти розподілів Європи XVII–XVIII ст. Як наслідок, унія втратила багато позицій на Правобережжі, але поширилася на Ужгородську (1646), Перемишльську (1692), Львівську (1700), Луцьку (1702) єпархії. Свідоцтвами наявності у ті часи позитивного потенціалу у відносинах між православним населянням України, наприклад, козацьким, і католицьким світом є факти участі козаків, інших православних у загальній боротьбі проти агресії Османської імперії та Кримського ханства у Північному Причорномор'ї. Наприклад, за словами Еріха Лясоти - посла австрійського імператора Рудольфа II - 20 червня 1594 р. Коло Запорізької Січі на Базавлуку при загрозі з боку Кримського ханства одностайно схвалило пропозицію "піти на службу до його цісарської величності й віддати за нього життя". Восени 1627 р. у гавані о. Лесбос Мітілені відбулося повстання 242 невільників-гребців під проводом українського шляхтича Марка Якимовського.Повсталі захопили флагманську галеру з ескадри адмірала Касимбека . Після чого 16 лютого 1628 р. вони (близько 200 колишніх невільників-православних) прибули до Риму і були прийняти Папою Римським Урбаном VIII (1623-1644). Участь у вирішенні їх долі прийняв також віце-король обох Сіцілій Фердинанд III Габсбург. [Мицик, Плохій, Стороженко 1991].Ці події настільки здивували досвідчених у морських авантюрах европейців, що у тому ж році одісея козаків була літературно опрацьована (автор Марко Томазо Маранвізіо; видавець Франческо Онофрі) і декілька разів перевидана італійською, німецькою та польскою мовами. Чимало українців у той час прийнало безпосередню участь у европейських подіях, наприклад, Б. Хмельницький у Тридцятилітньої війни (1618-1648).

Починаючи з І. Мороховського (1596) і І.В. Рутського (1599), багато українців навчаються у Грецькому коледжі св. Афанасія, заснованому в середині XVI ст. з метою навчання обряду богословів із Сходу. Більш ніж 50 українських василіанців-богословів навчалося в міжнародному коледжі Святої конгрегації для поширення віри. З 1622 р. і до створення Конгрегації східних церков у 1917 р. він відповідав за справи уніатської церкви. Українська католицька церква була формально представлена у Ватикані після 1626 р. повірником Київської митрополії й василіанського чину. Багато єпископів і митрополитів (наприклад, Рутський, Корсак, Терлецький, Суша) регулярно відвідували Рим. З 1845 р. до 1897 р. українські католицькі священики навчалися у Греко–Руському (Ruthenian) коледжі. Потім Римський Папа Лев XIII (*1810, 1878–1903), великий прихильник східної (греко-католицької) Церкви, санкціонував установу Українського Понтифікального коледжу св. Йосифа. Коледж розміщався у Ватикані до 1932 р., Римський Папа Пій XI (*1857, 1922 – 1939) переніс коледж за його межі.

Папа Бенедикт XV (*1854,1914-1922) ретельно вивчав українські справи й у 1918 р. випустив директиву до встановлення дружніх взаємовідносин з усіма новими незалежними державами, що сформувалися на теренах колишньої Австро–Угорської імперії. Представником уряду Директорії був М. Тишкевич, а ЗУНР – П. Карманський. Апостольському представникові в Україні не дозволяли відвідувати Радянську Україну. Він виконував свої обов'язки з Польщі. Після встановлення радянської влади в Східній Україні та узгодження конкордату з Польщею (1925), що неявно визнав польський контроль над Західною Україною, Ватикан обірвав офіційні дипломатичні стосунки з Україною до поновлення незалежності країни в 1991 р.

Після ліквідації УГКЦ ("деунізації") в Україні в 1946 р. у Ватикані відкрився офіційний центр Галицької митрополії. Багато установ Української Церкви (навчальних, орденських) було переміщено сюди. Треба відзначити, що притулок у Ватикані знаходили потерпілі не тільки від радянської, але і від польської влади. Саме тут проходили таємні конклави Українських єпископів у 1929, 1932 рр. Пантеон Української Церкви (поховання св. Йосафата Кунцевича, Рафаїла Корсака, Йосифа Сембратовича) частково знаходиться у Ватикані. Після одержання Україною незалежності Ватикан допоміг їй швидко відродити інститути католицької віри. Апофеозом цих зусиль стає візит Івана Павла II до України.

2. Папа Іван Павло II про століття розколу Сходу та Заходу і шляхах його подолання

Церковний розкол греко-римського світу, або розкол між православною й католицькою гілками християнської віри, офіційно пов'язується з подіями з 16 по 25 липня 1054 р., які вийшли за межі диспуту двох ревних адептів християнської віри. Немає підстав вважати, що завданням посольства

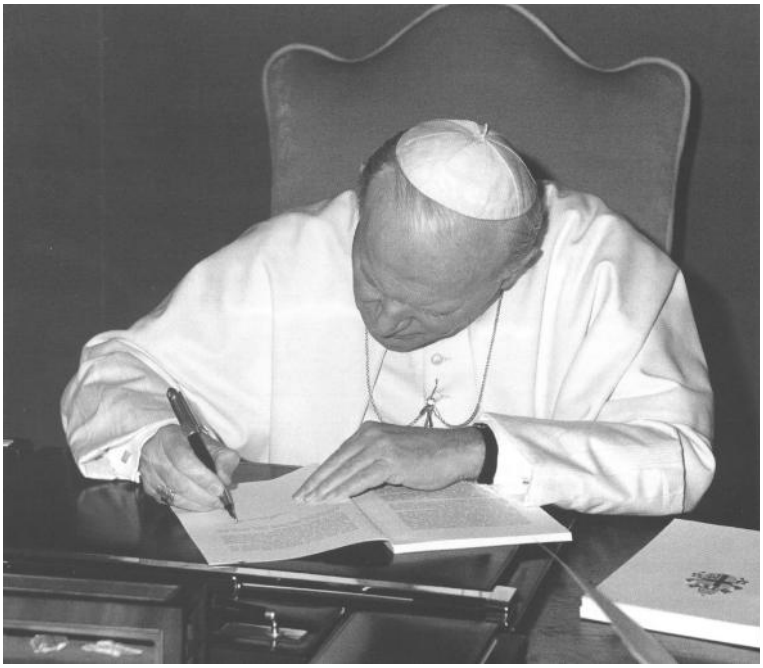

св. Лева IX (1048 – 1054) було "слідство" та "винос вироку" константинопольським "єретикам". Навпаки, у той час як Рим, так і Візантія були зацікавлені у союзних відносинах. Це був конфлікт двох амбіційних особистостей. З одного боку виступав патріарх Михайло Керулларій (слабкий богослов, але жорсткий прихильник "цезаропапізму ", який "за своїми обдаруваннями скоріше був би на місці на престолі імператорському, ніж патріаршому") [Поснов 1994, *544*]; з другого– кардинал Гумберт [Лінч 1994, *190*], дуже обізнаний в канонічному праві, але радикал, завзятий прихильник реформи католицизму (целібат; відокремлення від світської влади, ідеї "папоцезаризму" в "Dictatus papae". заборона симонізму), пов"язаної з іменами Пап св. Лева IX, св. Григорія VII (1073 – 1085). Перетворення богословського диспу ту в ескалацію конфлікту (після перемоги на колоквіумі легати вже три місяці як померлого Папи св. Лева IX (†19.04.1054) проголошують анафему константинопольському патріархові Михайлу Керулларію та деяким іншим духовним особам візантійської церкви; потім посланці Риму анафемуються Керулларієм та його підлеглими) мало великі наслідки. Собору патріарха Михайла однобічно надається рівень Вселенського, й анафема легатів набуває значення загального осудження латинян. Шляхом розриву царгородські патріархи проголошують незалежність від Римської Церкви. Трьохсотлітня заплутана інтрига відносин Римської Церкви і Константинопольських патріархів та імператорів, яка почала особливо загострюватися у часи патріархату Фотія (857 – 870; 877 – 886), набула розв'язки.

Пізніше проведений з обох боків (католицького і православного) аналіз подій, пов'язаних з розділенням християнської церкви, показує, що на межі першого та другого тисячоліть, крім відвертої чи напіввідвертої боротьби за владу між Римом і Візантією, не існувало ніяких інших вагомих причин розподілу. Відмінності літургійного, канонічного, обрядового характеру не можуть вважатися достатніми для розділення. Тобто є усі підстави вважати християнську церкву на початку другого тисячоліття єдиною. Тому практично відразу після подій літа 1054 р. постало питання про возз'єднання двох церков. Але пройшла ще майже тисяча років, поки верховні ієрархи обох церков –- Павло VI і Афінагор I – домовилися 7 грудня 1965 р. викреслити "із пам'яті і з нинішньої історії церкви проголошення у 1054 р. взаємного відлучення" [Иоанн Павел II 1993, *147*]. Лише у липні 1967 р. Папа Павло VI вперше відвідав Константинопольську церкву, а у жовтні того ж року відбувся візит-відповідь Константинопольського патріарха Афінагора I.

У Римській церкві довгий час рішення питання примирення шукали на шляхах унії. Оновлення східної політики католицизму пов'язане з ім'ям Папи Римського Івана XXIII (1958 – 1963).Новий підхід до цієї проблеми прийняв XXI Вселенський, або II Ватиканський, собор (1962 – 1965), оголосивши політику *екуменізму*. Її суттю є єдність світу в його різноманітті і ... ніякого прозелітства. В особі Папи Римського Павла VI (1963 – 1978) оновлена східна політика одержала подальший розвиток. Найбільшим послідовником нового руху єднання двох Церков виступає Папа Римський Іван Павло II. На другий рік після свого обрання на проповіді за Божественною літургією, яка була відслужена Вселенським Патріархом Дімітриєм у свято св. Апостола Андрія (собор св. Георгія у Фінарі 30 листопада 1979 р.), він казав про себе: "Мої зачинання лежать у руслі діяльності Івана XXIII. Вони підхоплюють і продовжують пам'ятні започаткування мого попередника Павла VI" [Иоанн Павел II 1993, *27*]. Ще він сказав: "чи не у тому бажання Христа, чи не в тому воля Святого Духа, щоб цей Папа-поляк, Папа-слов'янин виявив нині духовну єдність християнської Європи?" В чому ж нині ду-

ховна єдність християнської Європи? Ми знаємо, що християнська єдність Європи складається з двох великих традицій: Заходу й Сходу. ... У наших землях гостинно зустрічали ці чудесні традиції, що беруть початок у новому Римі – Константинополі; але разом з тим ми хотіли б голосно звернутися до наших братів, що виражають традиції східного християнства, щоб ... тепер, в епоху пошуків нової християнської єдності, в епоху нового екуменізму, вони співпрацювали з нами в цій великій справі, у якій з нами Дух Святий."[31]

Кілька разів Папа Іван Павло II використовував метафору В'яч. Іванова (1866 – 1949) в його признанні в тому, що тільки у базиліці св. Петра він " ... уперше відчув себе православним у повному розумінні цього слова" і що йому здається, що без "іншої половини живого того скарбу святості й благодаті" він дихає "подібно сухотним однією тільки легенею". Іван Павло II казав так: "Як християнам, скажу навіть, як католикам, нам неможливо дихати однією легенею; треба мати дві легені - східну і західну" [Иоанн Павел II 1993, *78*]. Крім В'яч. Іванова, відомо ще чимало православних, які були прихильниками екуменізму. "Пророком і мучеником екуменізму" вважається В. Соловйов [Соловьев 1999]. Його роботи, присвячені взаєморозумінню та співпраці обох церков, подоланню розколу й поверненню до єдності, випередили час. На початку XX ст. екуменізм запропонували протестанти [Універсальний… 1999, *464 – 465*]. Католицькі принципи екуменізму подані у рішеннях II Ватиканського собору (1962 – 1965). Усі Папи римські з 50-х років – Пій XII (*1876, 1939 – 1958), Іван XXIII (*1881, 1958 – 1963), Павло VI (*1897, 1963 – 1978), Іван Павло I (*1912, 1978), нинішній Іван Павло II діяли в одному напрямку боротьби за мир у релігійному, соціальному, політичному аспектах. Не в останню чергу і їх зусиллями досягнуто політичне розблокування Європи.

За вихідну точку нового курсу на з'єднання двох церков можна вважати енцикліку Папи Лева XIII "Grande mumus" ("Велике служіння") від 30 вересня 1880 р., якою до календаря католицької Церкви включається святкування православних святих Кирила та Мефодія[32] [Leonis XIII, *125 – 137*]. Про близькість католицької і візантійської моделей християнської віри тих часів свідчать Київські глаголичні листки, які на 95 % складаються з перекладу з латинської мови на старослов'янську західно-християнської меси . Усі сім листків однієї з найдавніших (X ст.) глаголічних пам'яток, яку у свій час подарував Київській духовній академії її вихованець, пізніше – начальник Російської духовної місії в Єрусалимі архімандрит Антонін (Андрій Іванович Капустін, свідчать про те, що це можливо найперший зразок духовної православної літератури був присвячений саме західному церковному обряду [Німчук 1993].

Іван Павло II ще більше підняв статус цих святих, оголосивши їх Співпокровителями (подібно св. Бенедикту, за Апостоличним посланням від 24 листопада 1960 р. "Pacis nuntius" Павла VI першому Співпокровителю) Європи. Це відбулося вже на другому році понтифікату Папи Івана Павла II. У його Апостоличному посланні "Egregiae virtutis" ("За безприкладне подвижництво") від 31 грудня 1980 р. ідею приєднання католицької Церкви до шанування православних святих можна зрозуміти з таких слів: "Кирило і Мефодій несли своє місіонерське служіння в єдності як з Константинопольською Церквою, що їх послала, так і з Римським престолом св. Петра, що підтвердив їхню місію, виявляючи в такий спосіб єдність Церкви, яка у роки їхнього життя і праці не була ввергнута в сумний розкол між Сходом і Заходом, незважаючи на серйозну напруженість, властиву в той час відносинам між Римом і Константинополем" [Иоанн Павел II 1993, *32*]. Ця думка ще раз повторюється у енцикліці Slavorum apostoli ("Апостоли слов'ян"): "вважали своїм обов'язком – вони, піддані Східної імперії і вірні чада Константинопольського патріарха, – звітувати перед Римським Первосвящеником у своїй місіонерській діяльності і віддавати на його суд, у надії заслужити схвалення, те вчення, яке вони використовували і проповідували, літургійні книги, написані слов'янською мовою, і прийняті ними методи євангелізації цих народів" [Иоанн Павел II 1993, *78*].

Іван Павло II дає практичні приклади порозуміння. У Пшемислі він допоміг греко-католикам – передав їм кармелітський храм [Иоанн Павел II 1993, *229*]. Але стосунки греко-католиків з римо-католиками не єдина складова процесу примирення на теренах України. Існує відносно молодий міжправославний конфлікт, який загострився після того, як 22 червня 1992 р. митрополит Філарет задекларував утворення нової церкви. "Природно, що активність церковнотворчої роботи зі створення УПЦ КП, яка спостерігалася від часу проголошення цієї церкви, була б неможливою, якби не спиралася на державну підтримку. В питанні протистояння двох найбільших православних церков – УПЦ, яка

перебуває в канонічній єдності з РПЦ, і УПЦ Київського Патріархату – держава відійшла від посередницьких, арбітражних функцій, що лише поглибило конфлікт між ними й актуалізувало медіаторське втручання в міжправославне протистояння в Україні і міжнародних релігійних організацій"[Історія 1997, *285*]. Зараз "на арені українського православного життя з'явилася й четверта церква... Якщо у вітчизняному православ'ї не відбудеться докорінної зміни, подібної до "аджорнаменто" в католицизмі, якщо українське православ'я не мобілізує внутрішніх сил для вирішення своїх колізій і подолання відцентричних прагнень, не навчиться жити за умов демократичного суспільства, то за два-три покоління воно зайде в глухий кут"[Історія 1997, *294*]. Вихід з міжцерковного конфлікту автори "Історії ..." бачать на шляху спільних екуменічних дій "в напрямі морального, духовного відродження українського народу ..." [Історія 1997, *295*]. І там же: "Екуменічний досвід – досить різноманітний за формами і багатий за змістом спільних дій – мають християнські церкви Європи й Америки. Конче потрібно запозичити цей досвід, примножувати його й активно розвивати український екуменізм".

Українському екуменістичному рухові можна скористатись майже півстолітнім екуменістичним досвідом католицької Церкви. Треба пам"ятати, що "дві Церкви–сестри цвіли разом, як дві великі, стійкі традиції однієї Церкви Христової, які доповнюють одна одну" і треба брати курс на примирення всіх ворогуючих гілок християнської віри. Точкою звороту до цього може стати візит до України Святійшого Отця, який сказав: "Цей богословський діалог, що зав'язується, буде мати за мету подолання ще існуючого між ними непорозуміння й розбіжності, якщо не на рівні віри, то на рівні теологічного виховання" [Иоанн Павел II 1993, *29*].

З наведених роздумів Папи Римського Івана Павла II, випливає, що століттям конфронтації православної та католицької гілок християнства повинен настати кінець. Візит Понтифіка – це ще один великий крок на шляху подолання розриву Сходу й Заходу. Лише чотири православних країни мали за честь приймати у себе Посланця миру. Україні випадає шана бути ще однією, а за світовим значенням цього візиту, можливо, першою.

ВИСНОВКИ

Візит Івана Павла II підтверджує пророцтво, яке було оприлюднене ним 21 рік тому: "зоря третього тисячоліття побачить нас (католиків і православних. – *Авт.)* знову поруч, в повному спілкуванні, разом виступаючими перед обличчям світу ..." Найбільш рішучі кроки на шляху порозуміння Рима і Константинополя були зроблені Іваном Павлом II, першим за усю 2000–річну історію християнства Папою-слов'янином. Якщо згадати, що доля одного з найперших римських пап – св. Климента I – також пов'язана з територією сучасної України, і його мощами освячена православна релігія, то візит Папи Римського до України набуває особливо символічного значення.

1. В Україні XXI ст. надається велике значення створенню мосту між західним і східним обрядами віросповідання і ширше – між Сходом і Заходом Європи. Подолання розриву між православною й католицькою Церквами – це гуманітарна складова вступного внеску України при її входженні до європейської спільноти, де в одному економічному, військовому, владному, юридичному просторах живе населення реформаторських, контрреформаторських, православних і мусульманської конфесій.

2. Наслідком візиту має стати поглиблення єдності насамперед саме українського суспільства. Тобто вирішення проблеми подолання розколу християн Сходу та Заходу повинно стати дієвим прикладом толерантності, гармонізації внутріполітичного життя України шляхом діалогу. Приклад Балкан нагадує, що епоха релігійних війн у Європі, нібито забута у минулому, може повторитись. Тому внутрішньополітичний аспект візиту Папи одночасно являє важливу умову забезпечення європейської стабільності.

3. Світська історія зв'язків між Ватиканом і Україною, яка налічує майже дві тисячі років, досліджена ще недостатньо. В України й Ватикані існує об'єктивна потреба й одночасно великі ресурси посилення спільної наукової діяльності у царині сходознавчих досліджень у ракурсі Orientelia Christiana. Ще є багато проблем і питань із теології, історії, патрології, літургії, археології та інших питань християнського Сходу.

[1] Pacis nuntius - посланець миру.

[2] Автори складають щиру подяку Медіа-центру Римсько-католицької Церкви в Україні (Roman Catholic Church in Ukraine Media-Center) за допомогу і підтримку у підготовці статті.

[3] Цит. за: [Иоанн Павел II 1993, *12*].

[4] За даними [Meyers 1980, *174*] час понтифікацтва св. Климента визначено як 92 - 101 (?). Сукупність даних про переміщення св. Климента I та його мощів (Рим – Херсонес – Рим – Херсонес–Київ) близька до агіографічної легенди.

[5] Про назву Десятинної церкви див. докладніше: [Кабанець 2000, *59 – 67*].

[6] Ввів у римську літургію молитву "Credo" з словом "Filioque", що, на відміну від православної церкви, підкреслює віру у те, що Святий Дух сходить як від Бога–Отця, так і від Бога–Сина.

[7] Князь, що послав розкішну мантію для поховання св. Адальберта Войцевича у Гньозно.

[8] Св. Папа Григорій VII у цей же самий рік –1075 р. – розробив програму оновлення церкви (Григоріанська реформа). Суть її–підвищення світського і абсолютизація духовного авторитету Апостольського Престолу. Саме до папи Григорія VII у замок Каносса приходив каятися в січні 1077 р. німецький імператор Генріх IV.

[9] Виходячи з цього, приблизно за два століття до епохи Данила Галицького, першим українським королем був призначений Папою Римським київський князь Ізяслав, старший син Ярослава Мудрого.

[10] У 1089–1095 рр. був одружений з княжною Євпраксією, дочкою Всеволода Ярославовича (1030–1093), вдовою маркграфа Генріха Високого.

[11] Подібно кардиналу Гумберту 70–80 років тому, який несе персональну відповідальність з боку католицизму за розкол християнства на дві гілки (1054), Бернар Клервоський також був "святішим за Папу". Завдяки підтримці очолюваного Клервоським ордену цістерціанців, папами були обрані Інокентій II (1130–1143) та Євген III (1145–1153), які продовжили бурхливу реформаторську діяльність пап-реалізаторів реформи католицької церкви Григорія VII (1073–1085), Урбана II (1088–1099), Калікста II (Бургундця, 1119–1124), Гонорія II (1124-1130). Ввідголосом боротьби за світове поширення католицької церкви, посилення обсягу прав та повноважень Папи, у тому числі безпосередньо на світську владу, були визначення єретичним вчення про відокремлення духовної і світської влади Арнольда Брешианського (1110-1155), учня видатного філософа Абеляра; заклики до "енергійних", включно до фізичного знищення некатолицького населення, дій на сході. Практику здійснення цих закликів і показує історія другого хрестового походу на Близький Схід. До руського населення у той час просто "руки не дійшли".

[12] У 1241 р. Батий взяв і спалив Краків; одержав перемогу у битві при Легніці (9.04.1241), у якій були розгромлені з'єднані війська Тевтонського ордену, поляків та сілезців під керівництвом Генріха Побожного; спалив Будапешт.

[13] Точніше –Ліону, бо у ці часи курія вимушена була шукати політичного притулку у Франції.

[14] Петра Акеровича – ігумена монастиря Спаса на Берестові.

[15] У подорожі взяв участь 47–річний францисканець Бенедикт Поляк (1200–1280), який вважається першим польським мандрівником.

[16] Успіху його справи допоміг княжий з'їзд, на якому була присутня зокрема, двоюрідна бабка–католичка Данила і Василька Романовичів.

[17] Іван–це християнське ім'я великого князя Галицько–Волинського Данила [Большакова 1976, *123*]

[18] Під тиском ханських намісників він навіть повинен був брати участь в їхніх походах проти Литви, проти католицького Заходу.

[19] Цитується за: [Рамм 1957, *192*].

[20] Автор реформи календаря.

[21] З "точки зору католицького капітулу Кракова книжки Ш. Фіоля були єрессю і тому його друкарню було розгромлено, а книжкову продукцію конфісковано" того ж року [Ісаєвич 1975, *18-19*].

[22] Деякі деталі (з точки зору опонентів: таємність, келійність, групівщина, неканонічність, подвійність стандартів і т.д.) такого звернення можливо уявити, якщо звернутися до актів деунізації 1945-1950 рр., інсценованих правлячими колами СРСР на землях Галицької й Карпатської України.

[23] "Негативом" його понтифікату була активізація інквізиції, зокрема спалення Дж. Бруно (нар. 1548), за що римським папам другої половини XX ст.довелося каятися. Папа війшов у історію як організатор пишної зустрічі ювілейного–1600 – року, на яку прибуло три мільйони прочан.

[24] Наприклад, деякі автори вважають унію "сурогатом з'єднання вір" [Ковальский 1991, *192*].

[25] Реформація регіонально співпадала з центрами книгодрукування, а роки життя М. Лютера – –(1483–1546) і розповсюдження його вчення припали на часи, коли книговидавнича діяльність стала комерційною, тобто "масовою".

[26] "Консервативний" папа Климент VIII відзначився виданням нового перекладу Біблії.

[27] "Очевидно, Ю. Дрогобич подав свій прогностик до друку, сподіваючись заробити трохи грошей собі на прожиття" [Ісаєвич 1972, *85*]. З кінця XV ст. прогностики стали улюбленим новорічним виданням.

[28] Крім того, Ф. Скарина був признаним вченим-медиком і одержав у 1512 р. ступінь доктора в університеті Падуї [Францыск… 1988, *218*].

[29]Тобто у життєвому шляху І. Потія можна бачити приклад типової метаморфози ліберальних поглядів у якийсь вид їх протилежності.

[30] Є непоодинокі свідоцтва про те, що як перші, так і останні роки тимчасової конфесійної монополії католицької митрополії у Києві були драматичними, навіть трагічними. Одного з головних провідників Берестейської унії Іпатія Потія, призначеного архімандритом Києво-Печерської лаври, міщани і козаки не впустили до монастиря. А. Грековича –намісника уніатського митрополита було втоплено у Дніпрі у 1618 р. [Історія 1979, *234*].

[31] З виступу перед учасниками міжнародного симпозіуму за темою "В'ячеслав Іванов і культура його часу" 28.5.1983 р.[Иоанн Павел II 1993, *77*].

[32] Це свято припадало на 7 липня (це число у деяких слов'янських країнах ще залишається у церковному календарі), а після літургійних реформ II Ватиканського Собору – 14 лютого.

ЛІТЕРАТУРА

Богопосвячене ...**Богопосвячене життя. Апостольске післясинодальне повчання Vita Consecrto його святості Івана Павла II**. *1997*.

Большакова С.А. Папские послания галичскому князю как исторический источник // **Древнейшие государства на территории СССР за 1975 г.** Москва, *1976*.

*Брайчевский М.Ю.***Утверждение христианства на Руси.** Киев, *1989*.

Вавричин М.Г., Ісаєвич Я.Д. **До 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора. Бібліографічний показчик**. Львів, *1983*.

Вернадский Г.В. **Киевская Русь**. Тверь – Москва, *1996*.

Головко А.Б. **Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X–XIII вв.** Киев, *1988*.

Довідник...**Довідник з історії України.** Київ, *1995*.Т.2.

Древняя... **Древняя Русь в свете зарубежных источников.** Москва, *1999*.

Дрогобич Юрій. **Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича с Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету** /Репродукція першої друкованої книжки українського автора. Львів, *1968* .

Енцикліка... **Енцикліка Fides et Ratio Святийшого Отца Івана Павла II до єпископів Католицької церкви про співвідношення віри й розуму.** Київ, Львів, *2000*.

Енциклопедія ...**Енциклопедія українознавства** Львів, *1993 –-2000*. Т. 1. Т. 1–-8.

Зубар В.М., Хворостяний А.И. **От язычества к христианству; начальный этап проникновения христианства на юге Украины (вторая половина III– первая половина VI в.)** Киев, *2000*.

Иоанн Павел II. **Единство в многообразии. Размышления о Востоке и Западе**. Милан –Москва: Христианская Россия, *1993*.

Иоанн Павел II **Выступление перед украинцами Пшемысля в соборе, переданном униатской Церкви (2.6. 1991)**, *1993*

Иоанн Павел II, **Энциклика в память о заслугах святых благовестников Кирилла и Мефодия одиннадцать веков спустя.** *1993:*

Иоанн Павел II. **Искупитель человека; Бог, богатый милосердием; Совершая труд; ...** Москва, *1991*.

Иоанн Павел II. **Мысли о земном** Москва, *1992*.

Иоанн Павел II. **Окружное послание centesimus annas - сотый год Его Святейства Папы Иоанна Павла II** *1991*.

Иоанн Павел II. **Энциклика его святейства папы Римского 1891, 1981, 1991 годов о труде человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали.** Киев,*1993*.

Ипатьевская...Ипатьевская летопись // **ПСРЛ,** *1962*. Т.2.

І*вакін Г.Ю*. **Историчний розвиток Києва XIII-середини XVI ст**. Київ, *1996*.

Ісаєвич Я.Д. **Юрій Дрогобич.** Київ, *1972*.

Ісаєвич Я.Д. Юрій Котермак з Дрогобича і його книга //**Бібліотекознавство і бібліографія,** Харків, *1969*. Вип. 7.

Історія ...**Історія православної церкви в Україні**. Київ, *1997*.

Історія релігії ...**Історія релігії в Україні.** Київ, *1997, 1999*.Т.2, 3.

Історія...**Історія релігії в Україні: Навчальний посібник** /А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін. Київ, *1999*.

Історія ... **Історія Української РСР.** Київ, *1979*.Т.2.

Кабанець Є.П. Про посвяту Десятинної церкви //**Археологія**, *2000*, №4.

*Камчатнов А.М.***Старославянский яык**. *Москва, 2001*.

Ковальский Я.В. **Папы и папство.** Москва. *1991*.

Кодекс... **Кодекс Канонів Східних Церков, проголошений Іваном Павлом II**: Авториз. преклад/ И. Хобів (пер. з латин.) Львів, *1995*.

Котляр М., Кульчицький Г. **Довідник з історії України.** Київ, *1996*.

*Латышев В.В.***Приложеник к ВДИ**, *1948*, №1.

Летописный .... Летописній сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // **ПСРЛ.** Москва, *2000*.

Лінч Д. **Середньовічна церква.** Київ, *1994*.

Логвин Г.Н. **З глибин**. Київ,*1990*.

Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. **Як козаки воювали.** Дніпропетровськ-Київ, 1991.

Назаренко А.В. Русско-немецкие связи домонгольского периода // **Славяно-германские исследования**. Москва, *2000*. №4.

Німчук В.В. **Київські глаголічні листки.** Київ, *1993*.

Пашуто В.Т. **Внешняя политика древней Руси**. Москва, *1968*

Покликання... **Покликання і місія мирян**: ... Повчання Івана Павла II . *1998*.

Поснов М.Э. **История Христианской Церкви**. Брюссель, *1994*.

Рамм Б.Я. **Папство и Русь в XI – XV вв**. Москва, *1957*.

Релігія...**Релігія і суспільство в Україні: фактор змін.** Київ, *1998*.

Ставиский В.И. К анализу известий о Руси в “Истории монгалов” Плано Карпини в свете ее археографической традиции // **Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования.** Москва, *1988*.

Ульяновський В.І. **Історія церкви та релігійної думки в Україні.** Київ, *1994*.Кн.1-3.

Універсальний...**Універсальний словник-енциклопедія**. Київ, *1999*.

Францыск...**Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнык.** Мінск, *1988*.

Хабургаев Г.А. **Старославянский язык**. Москва, *1986*.

Щавелева Н.И. Послание епископа краковского Матвея Бернарду Клервоскому об “обращении русских” // **Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г.** Москва, *1976*.

Caspar E. Gregorii VII registrum, II, LXXIV. // **Epistulae selectae in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historcis separatum editae**, *1955*. T.2.

Encyclopedia...**Encyclopedia of Ukraine**./ Ed. D.H. Struk. NY: University of Toronto Incoporated. *1984* Vol. I-V

Meyers. **Encyclopaedisches Lexikon**, Band 18. Bibliographishes Institut. - Mannheim, Wien, Zurich, *1980*.

Osservatore Romano. 24.07. *1952* № 28020